

MONITORIZAREA ȘI EVALUAREA IMPACTULUI ÎMBĂTRÂNIRII DEMOGRAFICE

*Savelieva G., dr., IEFS,
Cotelnic V., cerc.șt. IEFS,
Taragan R., cerc.șt. IEFS
Tomceac A., cerc.șt. IEFS,
Zaharov S., cerc.șt. IEFS*

In recent years the Republic of Moldova collides with the slow reduction in population, population aging, increasing of the population dependence, the high mortality level and, in particular, the men's over mortality. Growth of the old population is going and, as a result, the phenomena of demographic aging is the specific characteristic of the modern Republic, and now Moldova is the country has entered a phase of demographic aging.

In this context monitoring of this phenomena and the evaluation of possible consequences is the important problem at the moment. This article describes how to perform the monitoring and evaluation, including system of indicators, through which to do this.

Key words: *monitoring, evaluation, indicators, demographic aging.*

În ultimii ani republica se confruntă cu reducerea lentă a numărului populației, îmbătrânirea populației, sporirea gradului de dependență a populației, nivelul înalt de mortalitate și, în special, supramortalitatea bărbaților. Creșterea numărului populației în vârstă și, ca rezultat, a fenomenului îmbătrânirii demografice este caracteristica specifică a republicii contemporane și în prezent Republica Moldova este țara care a intrat în faza bătrâneții demografice. În acest context monitorizarea acestui fenomen și evaluarea efectelor posibile este o sarcină importantă și actuală la moment. În acest articol se descrie modul de efectuare a procesului de monitorizare și evaluare, inclusiv și sistemul de indicatori prin intermediul căruia se efectuează aceasta.

Cuvinte cheie: *monitorizarea, evaluarea, indicatori, îmbătrânirea demografică.*

Cuvîntul englez "monitoring" provine din latinescul "monitor", ceea ce în traducere înseamnă „control”. Pentru prima dată acest termen a apărut la începutul anilor 70 ai secolului XX înainte întrunirii la conferința de la Stocholm al ONU cu privire la mediul înconjurător. (Stocholm, 5-16 iunie 1972), ca o necesitate de organizare a unor observații speciale asupra schimbărilor ce au loc în urma activității oamenilor. În sens larg prin monitorizare se subînțelege organizarea specială a unei observații neîntrerupte după schimbarea stării fenomenului sau procesului cu scopul evaluării, controlului, pronosticării sau aflării acestora cu rezultatul scontat sau cu starea inițială.

Drept *obiect* al monitorizării poate servi un eveniment (o totalitate de evenimente) sau proces, asupra cărora sunt îndreptate proceduri concrete de monitorizare. *Obiectivul* monitorizării poate fi starea obiectului în anumite perioade de timp (în dinamică) și schimbările lui concrete în rezultatul acțiunii factorilor interdependenți. Principalul *scop* al monitorizării constă în crearea unei baze pentru formarea unei înțelegeri complexe a stării obiectului investigat, despre schimbările calitative și cantitative în rezultatul procesului de dezvoltare, adică caracteristica descrierii informaționale complexe a obiectului cercetat în spațiu și timp.

În acest context, *sarcinile*, care vor fi rezolvate pe parcursul îndeplinirii monitorizării sunt următoarele:

- elaborarea unui complex de indicatori privind starea, schimbările cantitative și calitative în procesul dezvoltării obiectului;
- sistematizarea informației cu privire la starea și dezvoltarea obiectului;
- asigurarea unei prezentări regulate și concrete a informației despre procesele care au loc, care influențează cantitativ și calitativ, precum și gradul de influență asupra obiectului investigat, depistarea factorilor și surselor de influență;
- asigurarea informațională necesară pentru analiză și prognoză;

În dependență de scopul trasat, monitorizarea are funcții atât generale, cât și particulare la care se referă caracteristica integrală sau caracteristica complexă a proceselor care au loc în obiect, evaluarea diagnozei, starea obiectului în timp și spațiu, efectuarea expertizei stării obiectului, căpătarea unei informații comparabile pentru analiză și prognoză, pragmatică, ceea ce presupune folosirea rezultatelor monitorizării pentru luarea ulterioară a hotărârilor.

Indiferent de sfera de utilizare, există unele principii generale ale monitorizării, ce permite de a o caracteriza ca pe o categorie, care are un caracter interdisciplinar/interramural și anume:

- complex și sistemic. Monitorizarea este considerată ca o parte a sistemului „conducere-monitorizare-prognoză”. Obiectul investigat trebuie examinat în interdependență și condiționare reciprocă cu mediul, care îl înconjoară și cu factorii care îl influențează;
- operativitate. Informația repede se învechește și ajunge la beneficiari cu întârziere, iar dinamica schimbărilor social-economice cere o continuare înnoire a informației, de aceea este necesar ca să fie operativitatea în culegerea, prelucrarea informației și luarea deciziilor;
- corespunderii. Scopurile monitorizării trebuie să corespundă scopului organizării lui;
- științific. Argumentarea științifică a rezultatelor obținute;
- de prognoză. Rezultatele monitorizării trebuie orientate spre prognoza dezvoltării obiectului;
- necontradicției. Rezultatele monitorizării trebuie să reflecte criteriile unei rațiuni sănătoase;
- diversității. Monitorizarea trebuie să includă un complex de diferiți indicatori, care caracterizează obiectul investigat atât din interior, cât și din exterior (interconexiunea factorilor interni și externi).

Există și principii specifice de monitorizare, care nu sunt mai puțin importante pentru a ține cont de ele la organizarea lui corectă.

Orice monitorizare presupune efectuarea etapelor principale: pregătire, practică și analitică.

Monitorizarea îmbătrînirii constă în culegerea informațiilor privind elaborarea și implementarea politicilor demo-socio-economice și prevede evaluarea impactului reciproc a acestora. Îmbătrînirea, ca un fenomen demografic tipic al erei moderne, este o urmare a unor factori multidimensionali, inclusiv, a trăsăturilor reproducerii populației, precum și intensitatea și fluxul de migrare a acestora. Ca o consecință a îmbătrînirii populației, populația este supusă și reflectă schimbări semnificative, ceea ce au avut un impact direct asupra domeniilor economice și sociale. Ținând cont de cele menționate, problemele asociate cu îmbătrînirea și necesitățile vîrstnicilor ocupă un loc important în dezbaterile internaționale organizate de către ONU pentru Populație și Dezvoltare la care a fost recunoscut faptul, că implicații economice și sociale ale îmbătrînirii este atât o oportunitate pentru promovarea reformelor economice, precum și o provocare pentru a aborda problemele ce decurg din consecințele grave ale îmbătrînirii populației. În Republica Moldova îmbătrînirea demografică este un rezultat al dezvoltării socio-

economice, reflectată prin: scăderea nivelului fertilității și creșterea rapidă a speranței de viață, creșterea populației vîrstnice, supramortalitatea bărbaților în vîrstă aptă de muncă, migrația forței de muncă etc.

Pentru monitorizarea procesului de îmbătrînire demografică în toată complexitatea sa, precum și evaluarea impactului politicilor strategice, se impune necesitatea definirii unui sistem de indicatori cantitativi și calitativi, capabili să reflecte cît mai exact factorii multidimensionali cu impact asupra acestui fenomen. Scopul sistemului de indicatori constă în oferirea unei înțelegeri mai profunde a procesului de îmbătrînire; argumentarea științifică a politicilor strategice de diminuare a procesului de îmbătrînire; argumentarea și motivarea unor politici îndreptate spre stabilitatea efectivului populației, inclusiv, a celui economic activ, cu asigurarea reproducerii acestuia; asigurarea necesităților financiare preconizate pentru implementarea politicilor respective. Totodată, indicatorii propuși vor contribui la: măsurarea, compararea, analiza și sinteza, estimarea și verificarea factorilor, precum și pentru testarea și evaluarea parametrilor de impact. Avantajele pentru aplicarea indicatorilor de impact sunt acelea că acestea oferă o bază privind procesul de îmbătrînire demografică, permite identificarea problemelor cheie și provocărilor în domeniu, pot fi utilizate la luarea deciziilor și pentru inițierea unor opțiuni politici și / sau ajustarea politicilor existente. În acest context, indicatorii sunt considerați utili în asigurarea faptului că intervențiile care afectează îmbătrînirea demografică, sunt relevanți și îndreptați spre cele mai stringente probleme din domeniu. Utilizarea indicatorilor, de asemenea, oferă o bază pentru dezvoltarea obiectivelor de politici strategice, care pot fi monitorizate permanent, precum și vor contribui la promovarea și coordonarea cooperării în toate domeniile de politici relevante. Totodată, sunt identificate și unele limitări și provocări în utilizarea indicatorilor, cum ar fi: lacunele privind definiția, precum și limitările de date (de exemplu, dezagregarea vîrstnicilor pe domenii socio-economice și niveluri spațiale).

În scopul evaluării impactului politicilor socio-economice asupra procesului de îmbătrînire, precum și a îmbătrînirii asupra dezvoltării, a fost definit un set de indicatori care, după opiniile noastre, în general, permit determinarea domeniilor de politici relevante îmbătrînirii, concomitent, corespund și unor principii cheie puse față de indicatorii de evaluare, și anume:

- utilizarea datelor și informațiilor statistice existente. Indicatorii vor fi calculați în baza surselor de date existente (de exemplu, naționale, internaționale și / sau a surselor de date administrative) fapt, care permite de a evita inutilitatea unor indicatori propuși pentru monitorizare și evaluare;
- sunt: specifice pentru domeniul respectiv; măsurabile, fie cantitativ sau calitativ; disponibile sau posibile de calculat la un cost acceptabil; relevante pentru nevoile de informare ale factorilor de decizie în vederea promovării politicilor bazate pe cunoaștere; sensibili la performanțele politicilor, să asigure comparabilitate;
- să fie transparenți și accesibili precum și limitați în timp, astfel încît utilizatorii să aibă posibilitate de a evalua impactul și de a monitoriza realizarea politicilor strategice în atingerea obiectivelor țintă.

Indicatorii de monitorizare trebuie să îndeplinească anumite condiții și anume să fie *relevanți* pentru procesul/fenomenul cercetat, *agregabili* (să încorporeze cît mai multă informație și să fie transparenți și accesibili, robuști, sensibili la performanțele politicilor socio-economice etc.), trebuie conceput ca *element al unui sistem*.

Indicatorii propuși pentru evaluarea impactului au fost selectați conform recomandărilor ce țin de analiza și evaluarea angajamentelor stabilite, întru Implementarea Strategiei Regionale (RIS) din Planul Internațional de Acțiuni de la

Madrid privind îmbătrânirea¹ ce cuprinde 4 domenii importante: demografia, venitul și bunăstarea, participarea pe piața forței muncii, protecția socială și durabilitatea financiară. Indicatorii de bază, pentru analiză și evaluarea proceselor de îmbătrânire, considerați ca cei mai importanți, au fost completați, ținând cont de resursele și disponibilitatea datelor, cu indicatori suplimentari, clasificați în importanță primară și secundară.

La indicatorii de bază se referă indicatorii scopul cărora este de a caracteriza procesul de îmbătrânire demografică la general în Republica Moldova, precum și de a identifica esența problemei cu o interpretare normativ acceptată. Indicatorii *suplimentari* au menirea de a reflecta mai exact și de a crea posibilități în ce privește analiza aspectelor calitative ale fenomenului și proceselor în domeniu. Indicatorii *suplimentari* sunt necesari pentru monitorizarea dimensiunilor și consecințelor politicilor democio-economice asupra proceselor de îmbătrânire implementate, ceea ce permite realizarea comparațiilor în timp, spațiu și gen. Pentru determinarea indicatorilor suplimentari, s-a ținut cont și de posibilitatea indicatorilor de a asigura identificarea noilor dimensiuni ale procesului de îmbătrânire demografică, sau reflectă particularitățile dimensiunilor atinse doar parțial de indicatorii de bază. Din acest punct de vedere, indicatorii suplimentari au fost selectați în funcție de problemele sociale relevante pentru dimensiunile analizate.

Indicatorii pentru monitorizarea și evaluarea din punct de vedere al modului de calcul, sunt clasificate în trei grupuri: *primari*, *secundari* și *terțieri*.

La indicatorii *primari* se referă indicatorii care se obțin în cadrul prelucrării datelor statistice, ca urmare a proceselor de centralizare a datelor unei observări statistice. Acești indicatori reprezintă rezultatul unei numărări, măsurări statistice și exprimă o dimensiune a unui element sau a unei colectivități, precum și au conținutul concret și forma concretă de exprimare. Scopul acestor indicatori este de a caracteriza starea generală a procesului de îmbătrânire. Indicatorii primari vor permite identificarea noilor dimensiuni ale îmbătrânirii complementare atinse și va releva particularitățile dimensiunilor atinse doar parțial, de indicatorii de bază în funcție de problemele sociale relevante pentru procesele de îmbătrânire, precum și problemele social-demografice sectoriale.

Indicatorii *secundari* reprezintă rezultatul unei prelucrări a indicatorilor primari și se obțin în procesul prelucrării indicatorilor primari, a mărimilor absolute prin aplicarea metodelor diferite cum sunt comparațiile, generalizările, abstractizările etc. Acești indicatori au menirea iluminării mai precise și asigurarea posibilității de a analiza aspectele calitative ale fenomenelor demografice și proceselor în domeniu, precum și se obțin în urma utilizării unui model de calcul statistic de comparare sau estimare, inclusiv sub forma comparării a doi sau mai mulți indicatori. Compararea indicatorilor, de regulă, se efectuează atît pe baza de diferență cît și de raport, ceea ce depinde de scopul monitoringului stabilit. Acești indicatori au menirea de a reflecta mai exact și de a asigura o analiză a aspectelor calitative ale fenomenului și procesului de îmbătrânire. Indicatorii secundari se obțin în urma aplicării unor modele de calcul statistice de comparare sau estimare, inclusiv, sub forma comparării a doi, sau mai mulți indicatori.

Indicatorii demografici *terțieri* sunt necesari pentru monitorizarea dimensiunilor și consecințelor politicilor socio-economice asupra proceselor de îmbătrânire sau invers, de a permite realizarea de comparații în timp și spațiu.

¹ Mainstreaming Ageing: Indicators to Monitor Implementation Follow - Up of the Madrid International Plan of Action on Ageing / MIPAA 2002 and UNECE Regional Implementation Strategy RIS. Conference Room Paper UNECE 60th Anniversary Session 2007.

Reieșind din cele expuse, pentru monitorizarea și evaluarea îmbătrînirii demografice au fost determinate următoarele domenii și grupuri de indicatori:

1. domeniul *demografic*. Au fost incluși 9 indicatori, scopul cărora constă în evaluarea impactului politicilor implementate în domeniul respectiv, precum și posibilitatea de a elabora sau perfecționa măsurile respective privind procesul de îmbătrînire a populației în timp și spațiu. Din cele mai importante grupuri de indicatori este necesar de menționat cei mai necesari pentru determinarea politicilor social-economice: structura pe vârste, în special grupele de vîrstă 0-14 ani copii, 15-24 ani, ca o grupa reproductivă și 60-65 ani. coeficientul de dependență, coeficientului îmbătrînirii, vîrsta mediană, vîrsta perspectivă, care se utilizează actualmente paralel cu indicatorii demografici tradiționali, Rata totală de fertilitate, care poate fi utilizată la elaborarea de strategii și măsuri, cu tendință clară de scădere a tensiunilor legate de îmbătrînirea populației, Rata mortalității (în analiză și monitorizarea politicilor demografice, îndreptate la asigurarea sănătății și securității sociale, îmbătrînirii populației) etc.

2. Domeniul *asigurării venitului și bunăstării*. În scopul prevenirii sărăciei în rîndul vîrstnicilor, majoritatea țărilor promovează politici de menținere a unui anumit standard de viață a acestora și după ieșirea lor la pensie, prin înlocuirea venitului cîștigat cu plata unor pensii adecvate și implementarea unor programe de susținere a bunăstării persoanelor în etate, în baza evaluării necesităților prin testarea veniturilor și acordarea unor pensii minime garantate. Totodată, cu atingerea vîrstei de pensionare lucrătorii cu venituri mici sunt vulnerabili avînd la dispoziție numai pensia, ca venit de bază.

Avînd în vedere, că analiza bunăstării populației în vîrsta înaintată pentru monitorizarea procesului de asigurare a veniturilor și securității sociale, evaluarea impactului măsurilor promovate privind îmbunătățirea calității vieții a vîrstnicilor au fost incluși 16 indicatori, care cuprind următoarele domenii de politici, după opinia noastră, cu impact asupra îmbătrînirii și anume: structura și distribuția venitului, sărăcia, venitul minim de protecție pentru persoanele în etate, bunăstarea. Cei mai importanți sunt indicatorii ce caracterizează veniturile disponibile și consumul persoanelor vîrstnice, numărul vîrstnicilor în RM (inclusiv pe grupe de vîrstă), nivelul sărăciei, fiind determinați de metoda absolută sau relativă, care este un indicator de bază în determinarea impactului politicilor demo-socio-economice preconizate pentru atenuarea sărăciei și vulnerabilității vîrstnicilor, precum și asigurarea securității veniturilor inclusiv pentru persoanele în etate.

3. Domeniul *Pieței forței de muncă*. Una dintre consecințele îmbătrînirii populației, în cele mai multe societăți, constă în reducerea numărului de lucrători care sunt generatori de venit, în comparație cu numărul persoanelor inactive și dependente de venituri străine. Declinul populației active și îmbătrînirea forței de muncă, constituie o altă tendință majoră, care caracterizează evoluțiile demografice, nu numai în Europa, dar și în RM, promovînd probleme economice și sociale deosebite. Persoanele în etate, la moment, sunt mai puțin probabil să participe pe piața forței de muncă, față de cum au participat în trecut. Ca exemplu, la nivel global, pe parcursul ultimilor 50 de ani, participarea persoanelor în vîrstă de 65 de ani și peste, a scăzut din forța de muncă cu peste 40 la sută, față de cea existentă. În 1950, aproximativ 1 din fiecare 3 persoane cu vîrsta de 65 și peste, a fost antrenat în cîmpul muncii. Pe cînd, în anul 2009, acest raport a scăzut, și constituie mai puțin de 1 din 4 și posibil că participarea lor va scădea în continuare¹, în pofida faptului, că persoanele vîrstnice sunt o resursă valoroasă.

Îmbătrînirea activă, este un proces de optimizare a oportunităților pentru sănătate, participare în viața social-economică și securitatea socială, în scopul de a

¹ World Population Ageing 1950-2050

evalua impactul măsurilor promovate privind îmbunătățirea calității vieții oamenilor de vârstă înaintată au fost incluși 11 indicatori, scopul cărora constă în evaluarea impactului politicilor strategice în domeniul pieței muncii privind promovarea accesului la oportunitățile de angajare, reducerea ratelor de șomaj, în special pentru persoanele în etate și migrația. Dintre cele mai importante grupuri de indicatori sunt Rata de ocupare a populației și Rata de participare (pe principale grupe de vârstă), Rata șomajului (inclusiv de lungă durată pentru persoanele cu vârsta de 55-64 ani), migrația.

4. Domeniul *Protecției Sociale*. Îmbătrânirea populației are o influență negativă asupra sănătății umane și a sistemului de sănătate, componenței familiei și stilului de viață, condițiilor de trai și sistemului de protecție socială și ca rezultat este de importanță majoră pentru politicile sociale și modernizarea protecției sociale, adaptarea acestora la schimbările demografice. În acest context indicatorii propuși trebuie să contribuie la monitorizarea dimensiunilor politicilor socio-economice asupra proceselor îmbătrânirii, precum și argumentarea necesității de ajustare a sistemului Protecției Sociale, ținând cont de schimbările demografice legate de procesul de îmbătrânire și consecințele sale economice și sociale. Indicatorii în acest domeniu sunt clasificați în 4 compartimente principale, care cuprind următoarele domenii de politici: prevenirea sărăciei (vor contribui la evaluarea venitului suficient asigurat pentru toate persoanele în etate precum și nivelului de trai pentru persoanele care nu sunt capabile să lucreze din cauza unui handicap și persoanele vârstnice, ceea ce le permite să-și mențină autorespectul și demnitatea); adaptarea sistemelor de protecție socială existente la schimbările demografice și modificările în structurile familiale (sunt legate de cheltuielile publice preconizate pentru acordarea pensiilor asigurate din contul contribuțiilor sau transferurilor de stat, cheltuielile de stat preconizate pentru pensii, sănătate și asistență socială, ponderea beneficiarilor de pensii pentru limită de vârstă din totalul asigurați); dezvoltarea sistemului de pensionare inclusiv crearea sistemului privat (sustenabilitatea cheltuielilor pentru pensiile publice); securitatea socială și asigurarea durabilității financiare a sistemelor de protecție socială față de îmbătrânirea demografică.

Concluzii. Îmbătrânirea demografică prezintă cel mai tipic fenomen demografic al erei moderne și este o urmare a unor factori multidimensionali, inclusiv, a trăsăturilor reproducerii populației, precum și intensitatea și fluxul de migrare a acestora. În Republica Moldova acest fenomen constituie un rezultat al dezvoltării socio-economice, reflectată prin: scăderea nivelului fertilității și creșterea rapidă a speranței de viață, ca urmare directă a îmbunătățirii calității și stilului de viață, și a progresului medical cu influență negativă asupra structurii demografice precum și migrația forței de muncă. Toate acestea necesită efectuarea monitorizării și evaluării impactului atât a îmbătrânirii asupra dezvoltării socio-economice cât și a politicilor socio-economice asupra diminuării impactului îmbătrânirii.

Indicatorii care caracterizează procesul de îmbătrânire demografică reprezintă principalul instrument statistic de măsurare, analiză, estimare și verificare a factorilor multidimensionali cu impact asupra acestui fenomen și a progreselor realizate în acest domeniu prin programele naționale de diminuare a fenomenului respectiv, precum și a decalajelor existente pe teritoriul țării. Indicatorii propuși în domeniu au fost evidențiați ca cei de bază și considerați ca cei mai importanți, au fost completate, ținând cont de resursele și disponibilitatea datelor, cu indicatori suplimentari, clasificați în cei de importanță primară și secundară.

Avantajele utilizării indicatorilor îmbătrânirii demografice:

- indicatorii în cauză vor oferi o informație de bază cu privire la situația vârstnicilor, inclusiv pentru identificarea problemelor cheie și provocărilor, care pot fi utilizate de către factorii de decizie politică pentru a le utiliza în determinarea măsurilor de impact

și/sau la ajustarea politicilor existente, precum și asigurarea faptului, că politicile promovate sunt relevante și îndreptate la cei mai nevoiași.

- utilizarea unor indicatori constituie, de asemenea, o bază pentru dezvoltarea obiectivelor de politici de securitate demografică, care pot să fie monitorizate în mod regulat, precum și oferă o bază pentru evaluarea eficacității politicilor implementate, precum și evaluarea impactului fenomenului în cauză asupra nivelului de dezvoltare în domeniul economic, social și demografic și evidențierea problemelor existente;
- indicatorii elaborați vor servi ca o bază de date nu numai pentru administrația publică dar și pentru cercetători, asociații civile, inclusiv vor prezenta un interes pentru populația vîrstnică;
- promovarea unor metodologii noi de calculare a unor indicatori de impact este o necesitate ținînd cont de prevederile Programului național strategic în domeniul securității demografice a Republicii Moldova (2011-2025).

Setul de indicatori recomandat va permite o evaluare completă a stării demografice ale populației și argumentarea proiectărilor populației prin:

- asigurarea comparabilității evaluărilor privind nivelul de îmbătrînire în RM și a celorlalte dimensiuni măsurate prin indicatorii primari și secundari;
- integrarea într-o bază comună de monitorizare, în special prin intermediul indicatorilor de nivel suplimentar, a celor mai relevanți indicatori specifici de impact asupra îmbătrînirii;
- rezultatele și concluziile vor servi drept bază argumentărilor științifice a politicilor strategice promovate în domeniu; evaluarea durabilității financiare a programelor de protecție socială a vîrstnicilor; evaluarea strategică a aspectelor de politici, privind calitate și acces la servicii sociale; monitorizarea și evaluarea incluziunii sociale precum și prevenirea instituționalizării și eficientizarea procesului în cauză.

Totodată, este necesar de menționat, că există unele limitări și provocări în utilizarea indicatorilor respectivi – în prezent nu există un sistem performant de indicatori necesari pentru monitorizarea durabilității financiare a sistemelor de protecție socială față de îmbătrînirea demografică. În opinia noastră, acest set de indicatori trebuie să fie elaborat și aplicat, avînd semnificație de argumentare a necesităților financiare pentru promovarea reformelor în domeniu și determinarea priorităților de politici pentru implementare.

Referințe bibliografice

1. Madrid International Plan of Action on Ageing and Political Declaration, 2002[online]. Report of the Second World Assembly on Ageing, Madrid, 8-12 April 2002. United Nations. ISBN 92-1-130221-8. Disponibil în Internet : < URL: http://www.c-fam.org/docLib/20080625_Madrid_Ageing_Conference.pdf>
2. Paladi Gh., Găgăuz O., Penina O. Îmbătrînirea populației în Republica Moldova: consecințe economice și sociale. Chișinău: Policolor, 2009, 204 p, ISBN 978-9975-9742-2-6
3. ROTARIU, T. Demografia și sociologia populației, fenomene demografice. București: Poliprom, 2003. 360 p. ISBN 978-973-46-1250-5.
4. МЕТЕЛЁВ, С. Е. Международная трудовая миграция и нелегальная миграция в России . М.: Юнити-Дана, 2006. 175 с.
5. САФАРОВА, Г.Л.; КОСОЛАПЕНКО, Н.К.; АРУТЮНОВ, В.А. Региональная дифференциация показателей старения населения России. În: Успехи Геронтологии, 2005, nr. 16, с.7-13. ISSN 1561-9125.